

A RENDSZERVÁLTÁS ÉS A POLITIKAI VÁLTÓGAZDASÁG DEMOGRÁFIAI HATÁSAI*

SZAKOLCZAI GYÖRGY

A magyar népesedés alakulását és ennek megfelelően a népesedési kérdések vizsgálatát a legutóbbi évtizedekben és különösképpen a legutóbbi években öt alapvető és hosszú távú irányzat határozta meg:

- a születési arányszám csökkenése;
- a házasságkötések számának csökkenése;
- a terhességmegszakítások számának korábbi növekedése, majd az utóbbi időben bekövetkezett csökkenése;
- az utóbbi időben a halálozás csökkenése és a várható életkor növekedése; valamint
- a társadalom elöregedése és ennek messzemenő gazdasági hatásai.

Itt csak a fentieket taglaló legújabb irodalomra utalhatunk. A legfontosabb kérdés természetesen a termékenység. Ennek hosszabb távú, az 1880-as évekre is visszatekintő alakulásával *Szukicsné* (2000) foglalkozott, kiemelve az 1990 utáni nagymértékű csökkenését. Ezeket a kritikus 1990-es éveket és az ezredforduló idejét tárgyalja *Kamarás* (2001), részletesen bemutatva a családalapítás és gyermekvállalás szociológiai meghatározóit és demográfiai mutatószámait. Ennek az időszaknak az eseményeit elsősorban a rendszerváltás és a transzformációs recesszió határozta meg. Ezzel az alapvető változással és ennek a gyermekvállalásra gyakorolt hatásaival *Spéder* (2003a) (2003b) foglalkozik. A termékenység és a népesedés alakulása nagymértékben függ a családpolitikától. Az 1980 utáni magyar és kelet-közép-európai családpolitikai intézkedéseket és ezek feltehető hatásait *Tárkányi* (2002) mutatja be, egy másik munkájában (*Tárkányi* 2003) kiterjesztve ezt az összehasonlítást egyes nyugat-európai országokra is. Ennek a legutóbbi másfél évtizednek az eseményei egészen más-

* A szerző ezúton köszöni meg a Központi Statisztikai Hivatal és a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet munkatársainak és személy szerint Spéder Zsoltnak, Kamarás Ferencnek és Hilbert Lászlónak, a Medián Közvélemény- és Piackutató Szolgáltató Kft.-nek és személy szerint Hann Endrének, a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Rt.-nek és személy szerint Gábos Andrásnak, hogy a munka elvégzéséhez szükséges kiinduló adatokat rendelkezésre bocsátották, Cseh-Szombathy Lászlónak és Vukovich Györgynek, továbbá a Demográfia szerkesztőségének, személy szerint Spéder Zsoltnak, Hablicsek Lászlónak, Kamarás Ferencnek, Ságbi Gábornak és Öri Péternek a kézirat elolvasását, valamint értékes megjegyzéseiket és tanácsaikat. A megmaradó hibákért csak a szerző felelős.

ként alakultak, mint ahogy ezt korábban feltételezni lehetett. Az előzetes elképzelések és a tények összevetése érdekes következtetésekre vezethet, erre vállalkozott a KSH Népeségtudományi Intézetének egy terjedelmes jelentése (A népesedés és a népesedéspolitika a hosszú távú tervezés összefoglaló dokumentumaiban, 1968–1985).

A jelzett hosszú távú irányzatok alapja – eltekintve a halálozástól – a társadalom hagyományos értékrendjének és magatartásmódjának megingása és megváltozása, valamint a döntéshozatal racionális szempontjainak az előtérbe kerülése. Magyarázatuk ezért nagyrészt szociológiai tényezőkben keresendő. Hogy terjedelmi okokból ismét csak a legutóbbi irodalomra utaljunk, a gyermekvállalás motívumainak magyarázatával – az előző bekezdésben már bemutatott munkákon kívül – *Borchardt* és *Stöbel-Richter* (2004), a (nem)házasodás motívumaival és összefüggéseivel pedig *Bukodi* (2004) foglalkozik. A terhességmegszakításoknak a jogi szabályozással való összefüggése különösképpen nyilvánvaló, ezt *Balogh Hajnalka* (2000) tárgyalja, hazai számszerű alakulásáról *Kamarás* (2000), míg nemzetközi irányzatairól *Tárkányi* (2000) számol be. A társadalom elöregedésének messzemenő, a jóléti állam fenntartásának lehetőségeit és jövőjét is befolyásoló következményei vannak, ezeket *Mellár* (2003) mutatja be. A tárgyalt hosszú távú irányzatokat az ideológia és a politika is befolyásolja. Erre sokan rámutattak, legutóbb *Tárkányi* (2000, 29. o.) azt írta, hogy „világszerte megfigyelhető, hogy – a női emancipáció ügyének támogatásával összekapcsolva – inkább a baloldali pártok támogatták az abortusz minél szélesebb körű jogi lehetőségét, míg a jobboldali pártok ellenezték azt”, de ennek a kérdésnek önálló irodalmáról nem tudunk.

Mindeddig csak a hosszú távú irányzatokról volt szó, felvetődik azonban az a kérdés, hogy a demográfiai mutatószámokat nem alakítják-e rövidebb távon érvényesülő gazdasági és politikai változások, sőt akár a közhangulat vagy társadalmi-magatartásbeli divatok. Ez a publikáció ezt a kérdést veti föl.

A gazdasági helyzet rövid távú változásai és a népesedés közti kapcsolat nyilvánvalónak látszik. Egy gazdasági válságnak vagy a tőzsdei árfolyamok összeomlásának szükségképpen hatással van az öngyilkosságok számára. Ugyanez érvényes a munkanélküliségre is. Ha az tartós és kiterjedt, növeli az öngyilkosságok, illetve csökkenti a házasságok és a születések számát vagy akár a várható élettartamot, és így befolyásolja a népmozgalmi mutatószámokat. Ha viszont rendeződik a gazdasági helyzet, nő a nemzeti jövedelem és a foglalkoztatás, és optimista lesz a közhangulat, megköttenek az elhalasztott házasságok, megszületnek a korábban nem vállalt gyermekek – ha ugyan minderre van még lehetőség. Az ezzel foglalkozó kiterjedt történeti demográfiai irodalom idézésére itt nincs lehetőség, az 1990 utáni transzformációs válság ilyen jellegű hatásait viszont részletesen tárgyalják a fent megadott szakmunkák.

Teljes joggal vetődik fel a kérdés, hogy nincs-e hasonló kapcsolat a népességi mutatószámok és a rövidebb távú társadalmi-politikai változások között. Nem vitatható, hogy a több gyermek vállalása, a házasságnak az együttéléssel és főként a rendezetlen párkapcsolattal szembeni preferálása és az abortusz elutasítása konzervatív felfogás és magatartásmód, az ezzel ellentétes pedig inkább szocialista vagy liberális. Joggal vetődik fel tehát a kérdés, hogy a politikai mérleg egyik vagy másik irányba való átbillenése nem motiválja-e olyan mértékben az uralkodó magatartásmódot, hogy ez még a demográfiai mutatószámokban is észlelhető, noha ez a hatás a hosszú távú tendenciákkal szemben csak másodlagos lehet. Ezen túlmenően még az a kérdés is felvethető, hogy nem befolyásolja-e ugyanezeket a mutatószámokat az akár a társadalom egészére vagy csak egy nagyobb részére kiterjedő optimizmus vagy pesszimizmus is.

A most leírtak szerint mind a gazdasági, mind pedig az ideológiai, társadalmi és politikai megfontolások az optimizmus és a pesszimizmus ellentétpárjához vezetnek át. Nem látszik teljesen megalapozatlannak az a feltevés, hogy az optimista közhangulat – legyen ennek eredete gazdasági, társadalmi vagy politikai – kedvez a házassodásnak és a gyermekvállalásnak, és talán még a terhességmegszakítások számát is csökkenti, a pesszimista közhangulat pedig talán a házasság és a gyermekvállalás elutasítására vagy elhalasztására, és ennek megfelelően alkalmasint az abortuszok számának növekedésére is vezet. Vajon nem lehetnek-e hasonló következményei az optimizmus és pesszimizmus gazdasági, társadalmi és politikai okok által kiváltott hirtelen hullámainak is, noha az ilyen indítékokat igencsak nehéz vagy akár lehetetlen számszerűsíteni?

Ez azt jelenti, hogy maga az optimizmus, azaz a pusztá remény vagy maga a pesszimizmus, azaz a pusztá reménytelenség is valóságformáló erő lehet. Itt egy alapvető fontosságú közgazdasági fogalomra és összefüggésre, a várakozások, az expektációk szerepére is utalnunk kell. Bizonyított tény, hogy ha a gazdasági szereplők a gazdaság fellendülését vagy a tűzsdeindex javulását várják, illetve fordítva, a fellendülés vagy a javulás – illetve a visszaesés vagy romlás – már pusztán a várakozások hatására is bekövetkezik. Ez is a mellett szól, hogy a kedvező politikai változás pusztá reményének, különösképpen, ha ez megalapozott, tényleges és mérhető demográfiai hatása is lehet. Amint ezt látni fogjuk, a legutóbbi évtizedek magyar valóságában feltehetőleg ténylegesen érvényesültek ilyen effektusok, bár ennek egyértelmű és egzakt bizonyítása nehéz vagy akár lehetetlen is.

Ezek a kérdések azok, amelyek e sorok íróját, aki nem demográfus, de ehhez hasonló okok miatt egyszer már tett kirándulást a demográfia területére (Szakolczai 1976), arra indították, hogy megkísérelje ezeknek az összefüggéseknek a megvizsgálását. A továbbiakban először azt elemezzük, hogy volt-e befolyása a rendszerváltásnak, illetve az azt követő politikai váltógazdaság

eseményeinek az élveszületések, a házasságkötések és a terhességmegszakítások alakulására. Már most, a bevezetésben újólag hangsúlyozni kell, hogy ezek az összefüggések az alapvető, hosszú távú irányzatokhoz képest csak másodlagosak lehetnek, és a tudományág hagyományait követő bizonyításuk nehézséget okoz vagy akár lehetetlen.

1. A RENDSZERVÁLTÁS DEMOGRÁFIAI HATÁSAI

(1.1.) *Az élveszületések.* Arra, hogy a nagyobb politikai események – és így a rendszerváltás – számszerűen is kimutatható módon hathatnak a demográfiai mutatószámok alakulására, az hívta fel figyelmünket, hogy a születések száma 1990-ben és 1991-ben megnőtt. Az 1990. és 1991. évi születések esetében a gyermekvállalásra vonatkozó döntéseket – amennyiben és amilyen mértékben racionális választásról volt szó – 1989-ben és 1990-ben kellett meghozni. Ezeket az éveket Magyarországon olyan mértékben uralta a rendszerváltás, hogy lehetetlen nem gondolni a két esemény összefüggésére. Mi sem természetesebb, mint azt feltételezni, hogy ha megnőtt a születések száma, akkor ez a rendszerváltással járó általános optimizmusnak lehetett a következménye, a későbbi csökkenés pedig annak, hogy nyilvánvalóvá váltak az ezzel járó súlyos gazdasági problémák, így ez az optimizmus megtört, de akár pesszimizmusba is átválthatott. Hipotézisünket az is támogatja, hogy ekkor nem került sor a gyermekvállalást befolyásoló népesedéspolitikai intézkedésekre, tehát egyszerűen nincs más ok, amelynek a születésszám megnövekedése betudható lenne. Amennyire tudjuk, a születésszám ekkor tapasztalt növekedésének ilyen magyarázatával a demográfusok – talán kivétel nélkül – egyetértenek.

Az összefüggések érvényességének és az elsődleges feltevés realitásának tisztázása érdekében mutassuk be tehát ezeket a számokat. Az 1. tábla az élveszületések számának alakulását és az egyes évek születésszámai közötti különbségeket mutatja be az ennek a cikknek a keretében vizsgált egész időszakra, tehát az 1980 és 2005 közti 26 évre.

1. Az élveszületések száma és változása az előző évhez képest, 1980–2005
Number of live births and the changes compared with the previous year,
1980–2005

Év	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Adat	148 673	142 890	133 559	127 258	125 359	130 200	128 204
Változás ^a	–	–5 783	–9 331	–6 301	–1 899	4 841	–1 996
Év	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Adat	125 840	124 296	123 304	125 679	127 207	121 724	117 033
Változás ^a	–2 364	–1 544	–992	2 375	1 528	–5 483	–4 691
Év	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Adat	115 598	112 054	105 272	100 350	97 301	94 645	97 597
Változás ^a	–1 435	–3 544	–6 782	–4 922	–3 049	–2 656	2 952
Év	2001	2002	2003	2004	2003 ^b	2004 ^b	2005 ^{b,c}
Adat	97 047	96 804	94 647	95 137	38 297	37 932	39 444
Változás ^a	–550	–243	–2 157	490	–	–365	1 512

Forrás: 1980–2004: A KSH és a KSH Népszégtudományi Kutatóintézetének közlése,
a KSH Statisztikai Évkönyveiben megjelentekkel megegyező adatok.

2005: Statisztikai havi közlemények, KSH, Budapest, 2005. július.

^a Változás az előző évhez képest.

^b Az első öt hónap adatai.

^c Előzetes, részben becsült adat.

Adataink szerint a születésszám folyamatos és nagymértékű csökkenése négy esetben állt meg, illetve váltott át növekedésbe: 1985-ben, 1990–91-ben, 2000-ben és végül 2004 utolsó és 2005 első hónapjaiban. Az első három növekedési szakasz lezárult, az utolsó még folyamatban van. Itt csak az első két szakasszal foglalkozunk, a másik kettő a következő fejezet tárgya.

Az 1985. és 1990–91. évi növekedési szakaszokat a születésszám korábbi-nál sokkal kisebb mértékű csökkenése, gyakorlatilag stagnálása köti össze. Ennek általánosan elfogadott magyarázata a gyed bevezetése 1985. elején. Ez az érvelés racionális, és semmiképpen sem utasítható el, hogy az intézkedés az adott évben megnövelte, azután pedig gyakorlatilag szinten tartotta a születések számát. Van azonban alap annak feltételezésére is, hogy már az 1985. évi növekedésnek és az ez utáni csekély csökkenésnek vagy szinte stagnálásnak is volt politikai motívuma, nevezetesen a rendszerváltás előérzete. Ennek a feltevésnek az alátámasztására tekintsük át az 1983 végi, 1984. évi és az 1985 eleji legfontosabb politikai eseményeket. A történeti kronológia (Magyar történeti kronológia 1994) alapján a következőket célszerű kiemelni, szószerinti idézetben.

1983., az év folyamán: [...] A nemzeti jövedelem nem nő, az ipari termelés 1%-kal emelkedik, a mezőgazdasági termelés 3%-kal csökken, az építőipar teljesítménye 2%-kal csökken, a belföldi fogyasztás 2%-kal csökken, az egy lakosra jutó reáljövedelem nem változik. [...] Magyarország teljes külkereskedelmi forgalmának 36%-a a fejlett tőkés országokkal bonyolódik. [...]

1984. február 2–4. Először látogat Magyarországra brit miniszterelnök Margaret Thatcher személyében.

február 9. Meghal J. Andropov, a Szovjetunió Kommunista pártja főtitkára, a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke.

február 13–14. Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt első titkára vezetésével küldöttség utazik J. Andropov temetésére. – A 73 éves Konsztantyin Csernyenkó lesz a Szovjetunió Kommunista Pártjának új főtitkára.

április 17–20. Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter Magyarországon tartózkodik. – A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának tanácskozása a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésének feladatairól.

április 19–20. A Varsói Szerződés Tagállamai Külügyminisztereinek Bizottsága ülésezik Budapesten. Szerződést javasol a NATO-tagállamoknak a katonai erő alkalmazásáról való kölcsönös lemondásról és a békés kapcsolatok fenntartásáról.

november 6. Elsőpró fölénytel ismét R. Reagant választják az Egyesült Államok elnökévé.

1985. március 10. Meghal K. Csernyenkó, a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára.

március 11. Mihail Gorbacsov a Szovjetunió Kommunista Pártja új főtitkára.

március 25–28. A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusa. Középpontban a gazdasági problémák. Feladat a fizetőképesség további megőrzése, a legszélesebb értelemben vett reformpolitika folytatása. Szokatlanul kritikus hangú hozzászólások.

Ezek az események, amelyeket az idősebb olvasók most már nem tudnak fejből ilyen pontossággal felidézni és amelyekre a fiatalabbak nem emlékezhetnek, félreérthetetlenül jelzik, hogy a szovjet rendszer és ennek magyarországi függvénye közeledik az összeomláshoz. Azt a feltevést, hogy erre a fejleményre a magyar társadalom optimista közhangulattal és ennek folytán a születésszám 1985. évi megnövekedésével, majd ennek gyakorlatilag változatlan szintjével reagált, nem lehet eleve elutasítani. Különösképpen akkor nem, ha a rendszerváltásnak a születésszám alakulására gyakorolt pozitív hatását gyakorlatilag senki sem tagadja.

Amennyiben a társadalom nem reagált volna mindkét említett politikai változásra a születésszám növekedésével, véletlen egybeesésről lehetne beszélni.

1985 és 1990–91 együttesen viszont, még ha matematikai statisztikai jellegű bizonyító erővel nem is rendelkezik, alátámasztja a születésszám változásának politikai motiváltságát. Ebből természetesen nem következik, hogy a születésszám alakulását 1985-ben és az ezt követő években a gyed bevezetése nem befolyásolta volna. Az látszik a legvalószínűbbnek, hogy a két hatás együtt érvényesült, erősítette egymást.

A demográfiai események azonban nem értékelhetők megfelelőképpen csupán a nyers mutatószámok alapján. Így vizsgálatunk szűkebb tárgya, a születések száma nyilvánvalóan függ a szülőképes korban lévő női népesség számától. Ezért, továbbá a különböző női korcsoportok eltérő demográfiai magatartása miatt is meg kell vizsgálnunk az ezer megfelelő korú nőre jutó élveszületések alakulását is. A számokat 2. tábla közli.

*2. Az ezer megfelelő korú nőre jutó élveszületések száma és a teljes
termékenységi arányszám, 1980–2004*

*Number of live births per 1000 women of given age and the total fertility rate,
1980–2004*

Év	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	15–49	TTA ^a
1980	68,0	158,6	100,0	40,9	13,7	1,5	57,6	1,92
1981	62,4	155,9	100,6	40,6	12,8	1,5	55,7	1,88
1982	58,3	149,5	95,6	38,5	12,3	1,4	52,2	1,78
1983	53,3	145,4	94,2	37,6	12,0	1,3	49,8	1,73
1984	52,1	146,1	94,6	39,1	12,1	1,3	49,0	1,73
1985	51,5	152,5	102,9	43,0	13,6	1,4	50,9	1,83
1986	48,8	148,3	107,1	43,9	14,5	1,4	50,1	1,83
1987	47,1	145,4	107,1	44,3	14,7	1,5	49,2	1,81
1988	44,1	143,5	109,5	43,5	14,7	1,5	48,5	1,79
1989	40,8	141,8	110,7	43,9	15,3	1,6	47,9	1,78
1990	39,5	147,2	115,4	46,9	16,4	1,6	49,4	1,84
1991	38,1	146,1	117,4	49,7	16,8	1,8	49,7	1,86
1992	35,6	136,3	113,5	48,0	16,5	1,7	47,3	1,77
1993	34,0	123,2	112,3	48,1	16,1	1,9	45,3	1,69
1994	33,6	113,9	110,3	50,2	17,2	2,0	44,7	1,64
1995	31,4	103,9	108,6	49,8	16,9	1,9	43,3	1,57
1996	29,5	92,6	100,0	48,9	16,9	1,8	40,7	1,46
1997	27,6	83,7	95,5	48,3	17,1	1,8	38,9	1,38
1998	26,1	77,1	93,4	49,8	17,0	1,6	38,0	1,33
1999	24,0	72,4	90,4	51,1	17,5	1,6	37,2	1,29
2000	24,4	69,9	93,1	55,3	19,8	1,7	38,7	1,33
2001	21,8	65,0	92,7	58,1	21,1	1,8	38,1	1,31
2002	21,3	60,7	92,5	60,1	22,2	1,9	38,3	1,31
2003	20,6	56,4	88,8	62,0	23,3	1,8	37,8	1,28
2004	20,7	51,8	88,5	66,2	25,2	2,0	38,4	1,28

Forrás: A KSH közlése.

^a Teljes termékenységi arányszám.

Ezek a számok két irányzat együttes érvényesülésére, szuperponálódására utalnak, és megerősítik az eddigi következtetéseket. Az egyik folyamat a születési arányszám közismert és sokat tárgyalt meredek csökkenése a legfiatalabb évjáratokban és a – visszafogott – gyermekvállalásnak a későbbi korévekre való áttolódása, a másik pedig a születésszámok 1985. évi és 1990–91. évi növekedése.

A 15–19 éves korcsoportban a csökkenési tendencia olyannyira domináns, hogy itt még 1984-ben és 1985-ben is folytatódott, bár mind a korábbinál, mind a későbbinél kisebb intenzitással. Az összes többi korcsoportban a születési arányszám 1983-ban került a legalacsonyabb szintre, ezt növekedés követte, amely a 20–24 évesek esetében 1985-ig, a 25–29 évesek esetében 1991-ig, míg a 30–49 évesek mindhárom korcsoportja esetében 1994-ig tartott. Itt tehát részben olyan hosszabb távú tendenciákról van szó, amelyek már átvezetnek a tanulmány második részében tárgyalandó kérdésekhez.

A 15–49 éves nőkre vonatkozó összevont arányszámok közül kiemelkedik az 1985. évi és az 1990–91. évi – viszonylagos értelemben – igen magas érték. Különösképpen jól mutatja ezeket a változásokat a teljes termékenységi arányszám alakulása. Ez az 1982–83. évi 1,73-ról 1985–86-ban 1,83-ra, majd az 1989. évi 1,78-ról 1990–91-ben 1,84-re, illetve 1,86-ra nőtt. Ennek a két – az első esetben részben, a másodikban pedig teljes egészében – politikailag motiváltnak látszó időszaknak az adatai tehát kiugranak közvetlen környezetükből.

Az eddigiek alapján nem indokolatlan, hogy az 1980 és 1991 közötti 12 évet négy szakaszra, pesszimista, majd optimista, ezt követően ismét pesszimista, majd ismét optimista évekre tagoljuk, még ha ez a felosztás nem nélkülöz is bizonyos az önkényességet. A számokat a 3. tábla mutatja be.

3. Az ezer megfelelő korú nőre jutó élveszületések és a teljes termékenységi arányszám változása 1983–1985 és 1989–1991 között

Changes in the number of live births per 1000 women of given age and in the total fertility rate, 1983–1985, and 1989–1991

Év	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	15–49	TTA ^a
1980–82	–9,7	–9,1	–4,4	–2,4	–1,4	–0,1	–5,4	–0,14
1983–85	–1,8	7,1	8,7	5,4	1,6	0,1	1,1	0,10
1986–88	–4,7	–4,8	2,4	–0,4	0,2	0,1	–1,6	–0,04
1989–91	–2,7	4,3	6,7	5,8	1,5	0,2	1,8	0,08

Forrás: A 2. táblából számított adatok.

^a A teljes termékenységi arányszám változása.

Az általános következtetéseinket ebben az esetben is a teljes termékenységi arányszámok változását jelző utolsó oszlop illusztrálja a legjobban. Ez az arányszám 1980-ról 1982-re, azaz a pesszimizmus éveiben 14 ponttal romlott; 1983 és 1985 között, azaz az optimizmus éveiben 10 ponttal javult; 1986-ról

1988-ra, azaz a mérsékelt pesszimizmus és feltételes optimizmus éveiben már csak 4 ponttal romlott; majd 1989-ről 1991-re, azaz az optimizmus újólagos dominanciájának éveiben 8 ponttal javult. Ez az összehasonlítás megerősíti az 1985. évi kiemelkedő érték legalább részbeni politikai motiváltságáról tett állítást, de nyilván nem negligálja a gyed bevezetésének kedvező hatásáról mondottakat.

Ugyanezt mutatja az utolsó előtti oszlop, az ezer 15–49 éves nőre együttesen jutó élveszületések arányának változása is: az első időszakban meredek csökkenés, a másodikban növekedés, a harmadikban a korábbinál sokkal mérsékeltebb csökkenés, és a negyedikben ismét növekedés. A számértékek: –5,4; +1,1; –1,6 és +1,8. Ugyanígy alakulnak az adatok valamennyi korcsoportban. A második és a negyedik szakaszban pozitív értékeket találunk valamennyi 20 év fölötti korcsoport esetében. Csak a legfiatalabbaknál folyamatos a csökkenés, de esetükben is mérséklődik a két optimista, a második és negyedik szakaszban. Ismét hangsúlyoznunk kell, hogy ez az összefüggés matematikai statisztikai értelemben nem bizonyított és nem is bizonyítható, de az összes szempont megfelelő figyelembevételével nem tekinthető megalapozatlannak.

(1.2.) *A házasságkötések.* A házasságkötések számát és az egymást követő években mutatkozó eltéréseket a 4. tábla mutatja be. A tábla szerkezete azonos az 1. tábláéval.

4. *A házasságkötések száma és változása az előző évhez képest, 1980–2005*
Number of marriages and the changes compared with the values of the
previous year, 1980-2005

Év	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Adat	80 331	77 131	75 550	75 969	74 951	73 238	72 434
Változás ^a	–	–3 200	–1 581	419	–1 018	–1 713	–804
Év	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Adat	66 082	65 907	66 949	66 405	61 198	57 005	54 099
Változás ^a	–6 352	–175	1 042	–544	–5 207	–4 193	–2 906
Év	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Adat	54 114	53 463	48 930	46 905	44 915	45 465	48 110
Változás ^a	15	–651	–4 533	–2 025	–1 990	550	2 645
Év	2001	2002	2003	2004	2003 ^b	2004 ^b	2005 ^{b,c}
Adat	43 583	46 008	45 398	43 791	15 174	14 280	13 964
Változás ^a	–4 527	2 425	–610	–1 607	–	–894	–316

Forrás: 1980–2004: A KSH és a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének közlése,
a KSH Statisztikai Évkönyveiben megjelentekkel megegyező adatok.
2005: Statisztikai havi közlemények, KSH, Budapest, 2005. július.

^a Változás az előző évhez képest.

^b Az első öt havi adat.

^c Előzetes, részben becslés adat.

A házasságkötések esetében a nyers adatok nem utalnak az 1985, illetve az 1990 körüli évek eltérő jellegére, és ezért itt csak a standardizált értékekből vonhatunk le következtetéseket. Ezeket az 5. tábla közli.

*5. Az ezer nem házas megfelelő korú nőre jutó házasságkötések száma
1980–2004*

Number of marriages per 1000 unmarried women of given age, 1980–2004

Év	–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59	60–	Összesen
1980	95,0	241,7	151,7	80,3	44,6	23,6	8,6	1,4	51,1
1981	89,3	238,4	148,1	77,3	42,6	22,7	8,3	1,3	48,5
1982	83,9	236,1	144,0	76,9	43,9	23,3	8,8	1,5	46,9
1983	81,2	242,0	145,2	77,1	42,1	23,0	8,5	1,3	46,4
1984	78,2	238,6	140,5	73,8	42,6	22,5	8,4	1,3	45,0
1985	74,7	229,4	138,1	71,9	40,8	22,2	7,6	1,3	43,3
1986	72,9	219,6	133,6	71,1	40,4	21,3	7,6	1,2	42,1
1987	60,3	203,8	120,8	59,8	34,6	19,9	6,9	1,1	37,8
1988	56,0	195,9	116,9	61,1	34,1	19,2	6,6	1,1	37,0
1989	55,1	192,7	116,2	56,0	33,4	17,9	5,9	0,9	36,8
1990	50,9	184,9	107,8	52,7	31,2	16,9	5,9	0,9	35,9
1991	44,0	162,6	97,2	47,1	27,0	15,3	5,5	0,8	32,3
1992	39,2	140,3	91,8	43,3	23,4	14,0	5,1	0,7	29,3
1993	35,1	123,9	88,0	39,6	21,1	12,8	4,9	0,7	27,2
1994	32,0	109,8	89,3	42,4	24,1	14,1	5,4	0,7	26,7
1995	27,3	101,3	88,9	41,1	22,1	13,5	5,7	0,7	25,8
1996	22,9	84,7	80,4	38,3	21,1	12,0	4,8	0,6	23,3
1997	18,8	73,6	78,5	38,8	19,9	12,4	5,3	0,7	21,9
1998	15,5	66,9	75,2	37,6	19,6	11,2	4,7	0,4	20,7
1999	14,0	62,4	74,4	40,7	21,7	11,4	4,6	0,5	20,6
2000	12,3	61,2	80,2	47,0	23,3	11,2	4,6	0,5	21,5
2001	9,3	48,6	74,0	45,8	25,1	11,3	4,8	0,5	18,9
2002	8,3	47,3	78,3	49,2	25,1	11,6	5,1	0,5	19,7
2003	6,9	42,7	77,4	49,8	24,1	11,5	5,1	0,4	19,2
2004	5,9	37,7	73,2	48,4	23,9	11,5	5,2	0,5	18,2

Forrás: A KSH közlése.

A tábla egyértelműen jelez két közismert alapirányzatot. Az egyik a házasságkötések számának általános csökkenése, a másik pedig a házasságkötésnek – már amennyiben erre egyáltalán sor kerül – a későbbi életkorra való eltolódása. Ennek megfelelően a 19 éves és ennél fiatalabb nők házasságkötési arányszáma 1980 és 2004 között, tehát 25 év alatt a kiinduló érték egytizede alá, a 20–24 éves korú nők házasságkötési arányszáma pedig a kiinduló érték egyhatoda alá esett vissza. A folyamat az idősebb korcsoportokban is határozot-

tan jelentkezik, de sokkal kevésbé intenzív. Itt tehát a politikai változások, illetve a rendszerváltás esetleges hatása nyers mutatók alapján nem, hanem csak ennél finomabb eszközökkel mutatható ki.

Ennek az elemzésnek a céljára megfelelőnek látszik a születési arányszámok esetében alkalmazott eljárás, tehát az 1980–1991. évi értékek négy szakaszra bontása. Az így meghatározott számokat a 6. tábla tartalmazza

6. Az ezer nem házas megfelelő korú nőre jutó házasságkötések számának változása, 1983–1985 és 1989–1991

Changes in the number of marriages per 1000 unmarried women of given age, 1983–1985 and 1989–1991

Év	–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59	60–	Összesen
1980–82	–11,1	–5,6	–7,7	–3,4	–0,7	–0,3	0,2	0,1	–4,2
1983–85	–6,5	–12,6	–7,1	–5,2	–1,3	–0,8	0,8	0,0	–3,1
1986–88	–16,9	–23,7	–16,7	–10,0	–6,3	–2,1	–1,0	–0,1	–5,1
1989–91	–11,1	–30,1	–19,0	–8,9	–6,4	–2,6	–0,4	–0,1	–4,5

Forrás: Az 5. táblából számított adatok.

Ennek a táblának a számai, ha a születésekre vonatkozóknál sokkal kevésbé határozott módon is, megalapozni látszanak azt a következtetést, hogy a házasságkötéssel kapcsolatos magatartásban is felismerhető a rendszerváltáshoz kötődő politikai motiváltság. A csökkenés mindvégig egyértelműen megmutatkozik, de – amint ezt a 6. tábla utolsó oszlopának számai mutatják – kevésbé karakteres az előzőekben optimistának minősített 1983–1985. és 1989–91. évi időszakokban. Ekkor a csökkenés üteme először 4,2 pontról 3,1 pontra, majd 5,1 pontról 4,5 pontra mérséklődik. Ez a különbség nem nagy, de mégsem elhanyagolható. A korcsoportok szerinti részletezésben már nem mutatható ki szabályszerűség. Ennek ellenére és az itt leírtak alapján van ténybeli alapja annak a feltevésnek, hogy az optimista időszakokban a házassági arányszám csökkenése legalábbis mérséklődött, tehát hogy a politikai motivációnak itt is volt, de legalábbis lehetett szerepe.

Ez az eredmény bizonyos mértékig megerősíteni látszik a születésszám 1985 körüli alakulásának – legalább részleges – politikai motiváltságát. Ha a változás az élveszületések és a házasságkötések esetében párhuzamos és a házasságkötések esetében nincs olyan tényező, mint a gyed bevezetése, akkor ez közvetett módon azt támasztja alá, hogy a politikai motiváltság a születések esetében és 1985 körül is érvényesült. Matematika statisztikai értelemben vett egzakt bizonyításról természetesen nem lehet szó, de ez a megszorítás a gyed joggal feltételezett kedvező hatására is igaz.

(1.3.) *A terhességmegszakítások.* Ezúttal is, akárcsak a korábbiakban, először a tényt számokat mutatjuk be (7. tábla).

7. A terhességmegszakítások száma és változása az előző évhez képest, 1980–2005

Number of abortions and the changes compared with the values of the previous year, 1980–2005

Év	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Adat	80 882	78 421	78 682	78 599	82 191	81 970	83 586
Változás ^a	–	–2 461	261	–84	3 592	–221	–1 616
Év	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Adat	84 587	87 106	90 508	90 394	89 931	87 065	75 250
Változás ^a	1 001	2 519	3 402	–114	–463	–2 866	–11 807
Év	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Adat	74 491	76 957	76 600	74 564	68 971	65 981	59 249
Változás ^a	–767	2 466	–357	–2 036	–5 593	–2 990	–6 732
Év	2001	2002	2003	2004	2003 ^b	2004 ^b	2005 ^{b,c}
Adat	56 404	56 075	53 789	52 539	23 722	23 006	20 206
Változás ^a	–2 845	–329	–2 286	–1 250	–	–716	–2 800

Forrás: 1980–88: Terhességmegszakítások 2000, 93. o.

1989–2004: Statisztikai évkönyvek, KSH, Budapest.

2005: Statisztikai havi közlemények, KSH, Budapest, 2005. július.

^a Változás az előző évhez képest.

^b Az első öt havi adat.

^c Előzetes, részben becsült adat.

A terhességmegszakítások száma mind 1985–1986-ban, mind 1990–92-ben mérséklődött, és ebből első megközelítésben arra következtethetnénk, hogy a politikai motiváltság – mint a korábbiakban tárgyalt esetekben – ezúttal is érvényesült. Ez még sincs így, ugyanis más években, mindenekelőtt 1993-ban, a csökkenés sokkal nagyobb mértékű volt. Azonnal át kell tehát térnünk standardizált adatok vizsgálatára, és ezeket a 8. tábla mutatja be.

8. Az ezer megfelelő korú nőre jutó terhességmegszakítások száma, 1980–2004
Number of abortions per 1000 women of given age, 1980–2004

Év	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–	15–	TAA ^a
1980	25,7	38,5	44,1	44,7	37,4	11,1	31,4	1063,8
1981	25,5	39,2	42,5	43,4	36,4	9,9	30,6	1034,2
1982	25,5	39,8	42,7	42,9	37,7	9,8	30,8	1041,9
1983	25,3	40,5	41,6	43,4	38,2	10,1	30,8	1045,3
1984	27,3	43,6	43,1	45,5	38,9	10,7	32,2	1098,5
1985	26,6	43,2	43,4	44,4	40,6	10,9	32,1	1098,8
1986	26,6	44,0	45,2	45,1	41,6	10,9	32,7	1121,5
1987	25,7	45,0	46,5	46,4	41,2	11,3	33,1	1137,7
1988	26,1	47,1	49,9	46,9	42,9	11,4	34,1	1178,3
1989	30,0	49,1	52,6	48,3	40,7	12,4	35,2	1227,7
1990	30,2	51,2	53,9	50,2	41,1	11,9	35,6	1251,8
1991	32,2	53,9	54,8	49,4	39,8	9,5	35,2	1245,8
1992	32,7	54,7	52,0	48,1	36,1	8,8	33,9	1205,4
1993	30,5	47,2	44,5	40,6	30,8	7,2	29,2	1040,1
1994	31,1	47,1	45,0	40,0	29,3	6,9	28,9	1031,6
1995	31,4	47,9	47,6	41,7	30,1	7,0	29,8	1063,3
1996	29,6	46,6	48,5	43,3	30,6	6,9	29,6	1062,0
1997	28,9	45,7	47,3	41,7	30,3	6,5	28,9	1034,4
1998	27,0	42,1	43,9	39,1	27,5	5,9	26,9	957,9
1999	25,5	40,7	41,8	37,4	27,6	5,3	25,8	918,8
2000	21,7	37,4	37,2	33,5	24,3	4,6	23,2	824,5
2001	19,7	34,7	35,5	32,6	23,7	4,5	22,2	775,2
2002	19,9	34,4	35,2	32,3	24,1	4,3	22,2	772,5
2003	19,5	32,5	32,9	31,2	24,0	4,2	21,5	742,8
2004	19,2	32,2	32,7	29,8	23,2	4,4	21,2	729,6

Forrás: A KSH közlése.

^a Teljes abortuszarányszám 1000 nőre.

Az adatokból egyértelműen látható, hogy itt több irányzat együttes hatása érvényesül, továbbá hogy az általános tendencia éppen a vizsgált időszak közepén, tehát a rendszerváltás idején megfordult. Addig a terhességmegszakítások száma – a legelső néhány évtől eltekintve – minden korcsoportban, de leginkább a legfiatalabbaknál nőtt, hasonlóképpen az ezer nőre jutó teljes abortuszarányszám is, ezután pedig minden korcsoportban és hozzávetőlegesen hasonló mértékben, de határozottan és gyorsan csökkent, és csökkent a teljes abortuszarányszám is. Ez a változás mindazonáltal nem valami politikai motivációnak, hanem a korszerű fogamzásgátló eszközök nagyobb hozzáférhetőségének és szélesebb körű alkalmazásának volt az eredménye. Ebben a tekintetben teljes az egyetértés a demográfusok körében. Ez a fordulat annyira uralja az általános

képet, hogy a rendszerváltás idejére más irányzat hatása nem mutatható ki, és ezért ennek a kérdésnek az elemzését itt nem is folytathatjuk.

Térjünk át most a rendszerváltás utáni politikai váltógazdaság demográfiai hatásainak elemzésére.

2. A POLITIKAI VÁLTÓGAZDASÁG DEMOGRÁFIAI HATÁSAI

(2.1.) *Az élveszületések.* Az 1. tábla adatai szerint az élveszületések száma 1996-ban meredeken csökkent, 2000-ben pedig – hosszú idő óta először – megnőtt. Ezt követően a születések száma 2001-ben és 2002-ben valamelyest mérséklődött, de gyakorlatilag változatlan maradt, 2003-ban pedig ismét visszaesett, majdnem pontosan az 1999. évi szintre. 2004 utolsó néhány és 2005 első öt hónapjában a születések száma újra emelkedett. Két növekedési időszak van tehát a most vizsgált periódusban, a politikai váltógazdaság idején, és lehetőség szerint meg kell megtalálnunk ezek magyarázatát.

Az 1996. évi zuhanás, a 2000. évi növekedés és az azt követő stagnálás szokványos magyarázata a családtámogatási rendszer változása. 1995-ben a Bokros-csomag keretében megszüntették a gyedet, és csökkentették a családtámogatási rendszer más elemeinek reálértékét is, a kormányváltás után viszont a gyedet visszaállították, és a családtámogatási rendszer más elemeinek reálértékét is emelték. Ez tehát a születésszám 1996. évi csökkenésének és 2000. évi növekedésének szokványos és akár kielégítő magyarázata.

Noha ez az érvelés helytálló és vitathatatlan, nem zárja ki azt a feltételezést, hogy a konzervatívabb politikai kurzus – önmagában véve, szelleme folytán, konkrét intézkedések nélkül is – a születések számának növelésére, a szocialista-liberális kurzus pedig a születések számának csökkenésére vezet, mégpedig azért, mert a konzervatív értékrendhez vitathatatlanul közelebb áll a születések nagyobb száma. Ennek a feltevésnek az elemzése céljából folyamodjunk az (1.1.) pontban alkalmazott módszer egy kissé módosított változatához, és csoportosítsuk az 1990–2002. évre vonatkozó adatokat a politikai váltógazdaságnak megfelelően három négy-négy éves egységbe, csatolva ehhez a legutóbbi kétéves szakaszt is. Az így rendezett számokat a 9. tábla mutatja be.

9. Az ezer megfelelő korú nőre jutó élveszületések számának és a teljes termékenységi arányszámnak a változása, 1990–2004
Changes in the number of live births per 1000 women of given age and in the total fertility rate, 1990–1994

Év	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	15–49	TTA ^a
1990–1994	–5,9	–33,3	–5,1	3,3	0,8	0,4	–4,7	–0,20
1994–1998	–5,3	–36,8	–16,9	–0,4	–0,2	–0,4	–6,7	–0,31
1998–2002	–4,8	–16,4	–0,9	10,3	5,2	0,3	0,3	–0,02
2002–2004	–0,6	–8,9	–4,0	6,1	3,0	0,1	0,1	–0,03

Forrás: A 2. táblából számított adatok.

^a A teljes termékenységi arányszám változása.

A táblából levonható következtetések elgondolkoztatók. Foglalkozzunk először a teljes termékenységi arányszám változásával. Az 1990 és 1994 közti időszakban, amelynek jellege bizonytalanul konzervatívnak minősíthető, 20 pontos csökkenés mutatkozik, ami igen nagy mértékűnek mondható, és ami nyilván a rendszerváltást követő gazdasági visszaeséssel és bizonytalansággal hozható elsősorban összefüggésbe. Az ezt követő szocialista-liberális kormányzás idején a teljes termékenységi arányszám 31 pontot csökkent, ami négy év alatt döbbenetes mértékű változás. Az újabb, határozottabban konzervatív szelleműnek minősíthető négy éves periódusban a csökkenés 2 pont volt, ami az előző időszak értékének egy tizenötöde, tehát a csökkenés gyakorlatilag megállt. Az utolsó két évben a csökkenés 3 pontot tett ki, vagyis több, mint az ezt megelőző négy év alatt összesen.

Itt természetesen nem lehet elkülöníteni a tényleges családpolitikai intézkedések hatását a kormányok feltételezett szellemének hatásától. A szocialista-liberális kormány idejére esett a Bokros-csomag, megszűnt a gyed és csökkent a családtámogatási rendszer más elemeinek reálértéke, míg a konzervatív kormány visszaállította a gyedet és növelte a családtámogatási rendszer más elemeinek reálértékét. Nem tudhatjuk, hogy mi a konkrét intézkedéseknek és mi a kormányok feltételezett szellemének hatása. Ez azonban – legalábbis ebben az esetben – talán nem is perdöntő, a kormányok intézkedései ugyanis szorosan kapcsolódnak a kormányok szelleméhez. Nincs az a konzervatív többségű parlament, amellyel a gyed megszüntetését el lehetett volna fogadtatni, legyen bármekkora a költségvetés hiánya, és több mint magától értetődő, hogy a konzervatív többségű új parlament gyakorlatilag azonnal visszaállította a gyedet. Ennek figyelembevételével a politikai váltógazdaságnak a születések számára gyakorolt hatása egyértelmű. Emellett azt, hogy itt nem csupán a családpolitikai intézkedéseknek, hanem a társadalmi és politikai közhangulatnak is lehetett

szerepe, az is alátámasztja, hogy – amint ezt azonnal látni fogjuk – nemcsak a születések, hanem a házasságok és abortuszok számában is voltak a politikai rendszerváltás szakaszainak megfelelő változások, márpedig ez utóbbiakat közvetlenül befolyásoló családpolitikai intézkedések nem voltak.

Ugyanilyen, sőt akár még határozottabb következtetésekre juthatunk az ezer 15–49 éves korú nőre jutó élveszületések számának változása alapján. Ennek csökkenése – a 9. tábla utolsó előtti oszlopában szereplő adatok szerint – a két első kormány idején 4,7, illetve 6,7 pont volt, és ezt a harmadik kormány idején 0,3 pontos *növekedés* váltotta fel, amely növekedés ez után is folytatódott. Figyelemre méltó, hogy ez a kedvező fordulat valamennyi korcsoportban külön-külön is bekövetkezett. Emlékeztetünk arra, és visszalapozva a 2. táblához, láthatjuk, hogy a születési arányszámok a 25–29 éves korcsoportban 1991-ig, az ennél idősebb három korcsoportban pedig 1994-ig emelkedtek, és csak ezt követően – tehát az utóbbi három esetben a második kormány idején – kezdtek újra csökkenni. A 30 éven felüliek korcsoportjában ezt a csökkenést a harmadik kormány idején újra növekedés váltotta fel, ami a 30–34 évesek esetében különösképpen hangsúlyos volt. Ugyanakkor a 20–24 éves korcsoportban az arányszám csökkenése 36,8-ról 16,4 pontra mérséklődött, ami jelentős fordulat, a 25–29 éves korcsoportban pedig 16,9-ről 0,9 pontra, ami gyakorlatilag az arányszám csökkenésének megállásaként értelmezhető. Mindez az mutatja, hogy ekkor ez a kedvező változás általános és minden korcsoportra kiterjedő jelenség volt.

Hátra van azonban a 2004 utolsó és 2005 első hónapjaiban bekövetkezett születésszám-növekedés magyarázata. A 9. tábla utolsó sorának számai szerint ennek az az oka, hogy az ezer 30 évesnél idősebb nőre jutó élveszületések száma a 2003–2004-ben tovább emelkedett. Azok a 30 éven felüli nők, akik legalább egy gyereket akarnak, a szülést későbbre már nem halaszthatják, és ez a tendencia olyan erős, hogy – minden más tényezőtől függetlenül – a születések számának növekedésére vezet.

Ennek a jelenségnek a súlyát tovább növeli az ezekbe a korcsoportokba tartozó nők számának alakulása (10. tábla).

*10. A női népesség korcsoportok szerint a megadott év január 1-jén,
1995–2005*

*Female population by age group on the 1st of January of the given year,
1995–2005*

Év	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	15–49
1995	417 326	372 640	330 923	305 251	382 046	773 046	2 581 232
1996	395 251	394 795	340 767	299 111	357 708	796 093	2 583 725
1997	376 135	412 087	347 533	298 727	336 636	812 266	2 583 384
1998	355 452	424 129	351 085	307 898	321 824	809 490	2 569 878
1999	336 564	429 547	353 535	319 428	310 952	800 609	2 550 635
2000	320 092	416 657	371 905	329 856	303 328	788 329	2 530 167
2001	327 262	395 864	385 527	345 986	305 703	788 717	2 549 059
2002	321 611	381 401	401 824	352 609	305 330	771 128	2 533 903
2003	316 852	364 323	413 333	354 986	314 267	750 476	2 514 237
2004	313 686	349 429	421 713	355 413	325 815	724 522	2 490 578
2005	310 598	336 821	414 201	370 697	336 735	691 264	2 460 316

Forrás: A KSH közlése.

A számokból egyértelműen látható, hogy a 30–34 és 35–39 éves korcsoportokba tartozó nők száma az utóbbi évek során meredeken emelkedett, mert most jutottak ebbe a korba a legnépesebb évjáratok. Két tényező együttes hatása érvényesül tehát: az egyik a későbbi időpontra halasztott szülések realizálása, a másik pedig az érintett 30–34 és 35–39 éves korcsoportba tartozó nők számának növekedése. Ez a viselkedésmód és ez a létszámváltozás független minden politikai irányzattól és ideológiai megfontolástól, hatásuk már az előző kormány idején is megmutatkozott, előidézve a születésszámnak a legutóbbi hónapokban, most már közel egy éve regisztrált növekedését.

(2.2.) *A házasságkötések.* Célszerű ezúttal is ugyanazt a módszert követni, mint az élveszületések esetében. Az ugyanarra a négy időszakra csoportosított adatokat a 11. tábla mutatja be.

*11. Az ezer nem házas megfelelő korú nőre jutó házasságkötések
számának változása, 1990–2004*

*Changes in the number of marriages per 1000 unmarried women of given age,
1990–2004*

Év	–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59	60–	Összesen
1990–1994	–18,9	–75,1	–18,5	–10,3	–7,1	–2,8	–0,5	–0,2	–9,2
1994–1998	–16,5	–42,9	–14,1	–4,8	–4,5	2,9	–0,7	–0,3	–6,0
1998–2002	–7,2	–19,6	3,1	11,6	5,5	0,4	0,4	0,1	–1,0
2002–2004	–2,4	–9,6	–5,1	–0,8	–1,4	–0,1	0,1	0,0	–1,5

Forrás: Az 5. táblából számított adatok.

Ez a kép lényegében véve megfelel annak, amit az élveszületések esetében kaptunk. A házasságkötések mutatószáma a tábla utolsó oszlopa szerint az első kormány idején 9,2, a második kormány működése során pedig 6,0 ponttal csökkent, a harmadik kormány idején ez csökkenés 1,0 pontra mérséklődött, vagyis szinte megállt, a negyedik kormány működésének első két évében viszont újra felgyorsult. A legutóbbi két év alatti 1,5 pontos csökkenés nagyobb, mint az előző négy év alatti 1,0 pontos. A konzervatívabb kormány szellemének hatása tehát a házasságkötések tekintetében is nagyon határozottan megmutatkozik.

Ez esetben is figyelemre méltók a korcsoportok szerinti eredmények. A harmadik kormány idején a korábbi csökkenést valamennyi 25 évesnél idősebb korcsoport esetében növekedés váltotta fel, ami határozottan pozitív eredmény. A 25 évesnél fiatalabb korcsoportok házasságkötési arányszámának csökkenése ugyanakkor az előző kormány idején tapasztalt mértéknek a fele alá csökkent. Ha figyelembe vesszük, hogy a 25 évnél és főként a 20 évnél fiatalabb vagy 20 év körüli nők házassági arányszámának csökkenése nemcsak elkerülhetetlen, hanem kívánatos – az ilyen korú lányok tanuljanak, és ne házasodjanak –, akkor akár az is mondhatjuk, hogy a házasságkötések aránya a harmadik kormány idején már nem csökkent, hanem azokban a korcsoportokban, ahol a házasságkötés kívánatos, határozottan nőtt. A negyedik kormány idején viszont a csökkenés valamennyi korcsoportban megmutatkozott, eltekintve az 50 éven felüliektől, ahol azonban a kis esetszám miatt a tizedszázalékos értékeknek nincs jelentőségük. Mindezeknek a kérdésnek az alaposabb vizsgálata megkívánná a későbbre halasztott házasságok számának vizsgálatát is, de erre itt nincs lehetőség.

Ennek az eredménynek külön hangsúlyt ad, hogy a rendszerváltás idejére vonatkozóan csak nagyon halovány és bizonytalan kapcsolatot lehetett kimutatni a feltételezhető politikai jellegű indítékok és a házasságkötések száma között. Ez esetben viszont a különbségek nagymértékűek, és a konzervatívabb politikai klíma számszerűsíthető hatása aligha vitatható

(2.3.) *A terhességmegszakítások.* Itt is célszerű ugyanazt a módszer alkalmazni, mint az előző két esetben. Az adatokat a 12. tábla mutatja be.

12. Az ezer megfelelő korú nőre jutó terhességmegszakítások számának változása, 1990–2004

Changes in the number of abortions per 1000 women of given age, 1990–2004

Év	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–	15–	TAA ^a
1990–1994	0,9	–4,1	–8,9	–10,2	–11,8	–5,0	–6,7	220,2
1994–1998	–4,1	–5,0	–1,1	–0,9	–1,8	–1,0	–2,0	73,7
1998–2002	–7,1	–7,7	–8,7	–6,8	–3,4	–1,6	–4,7	185,4
2002–2004	–0,7	–2,2	–2,5	–2,5	–0,9	0,1	–1,0	42,9

Forrás: A 8. táblából számított adatok.

^a Teljes abortuszarány szám ezer nőre.

Vizsgáljuk meg először a legfontosabb összefoglaló mutatószám, az ezer nőre számított teljes abortuszarányszám alakulását. A 8. táblára visszalapozva láthatjuk, hogy ez az indikátor 1990-ben érte el csúcspontját, 1251,8-et, ezután gyorsan csökkent, 2004. évi értéke 729,6. A nagyon öröndetes változás tehát nagymértékű. Üteme azonban távolról sem egyenletes. Mértéke a 12. tábla utolsó oszlopa szerint a négy vizsgált időszakban 220,2, 73,7, 185,4 és 42,9 pont. Az első kormány működése idején tapasztalt gyors csökkenés elsődleges oka a modern fogamzásgátló eszközök már tárgyalt elterjedése. A második kormányzati periódusban a csökkenés mértéke a korábbi harmadára esett vissza. A harmadik kormány idején majdnem elérte az első kormány ideje alatti mértéket, ami tiszteletreméltó, mert ekkor már nem érvényesülhetett olyan nagymértékben és annyira közvetlenül a modern fogamzásgátló eszközök elterjedésének hatása. Végül az utolsó két év adata arra utal, hogy a csökkenés mértéke a negyedik kormány működése idején ismét kisebb lesz. Mindez félreérthetetlenül mutatja, hogy a helyzet javulása a konzervatívabb szellemű kormány idejében kiemelkedően gyors volt.

A nemzedékek szerinti vizsgálat azt igazolja, hogy a harmadik kormány idejében bekövetkezett gyors javulás kiterjedt valamennyi korcsoportra, de különösképpen markánsnak mutatkozott a reprodukció szempontjából dominánssá váló 25–35 évesek között, ahol a második kormány alatti 1 pontos csökkenést 9, illetve 7 pontos csökkenés váltotta fel. Ez nyilván összefügg a születési arányszámmal a (2.1.) pontban leírt és ezekben a korcsoportokban és ebben az időben megmutatkozó kedvező változásával.

A születések számának alakulásán kívül ez az egyetlen mozzanat, amelynek alakulását családpolitikai intézkedések is befolyásolhatták, ugyanis 1993. január 1-jével lépett hatályba a magzatvédelmi törvény. A számok szerint az első kormány idején bekövetkezett csökkenés nagyrészt erre vezethető vissza, mert a 8. táblára visszalapozva láthatjuk, hogy a teljes abortuszarányszám csökkenése 1993-ban kiemelkedő mértékű (65,3 pont) volt. Ez a fordulat valamennyi korcsoportban külön-külön is érvényre jutott, ami a törvény hatásának általános érvényére utal. Húzzuk itt alá, hogy az 1992-t megelőző évek arányszámai lényegében véve az 1992. évi arányszámmal felelnek meg, az 1993 utáni évek arányszámai pedig az 1993. évinek. Ezt meghaladó mértékű csökkenésre csak 2000-ben került sor.

Ennek a pontnak a befejezéséért emlékeztetnünk kell arra, hogy a terhességmegszakítások számának csökkenését illetően semmilyen politikai motívumot nem tudunk kimutatni a rendszerváltás idejére vonatkozóan, hacsak az 1990-nel megnyílt lehetőségeket nem tekintjük politikai jellegű indítéknak, ami azonban nem lenne helyes. Ez tovább növeli a magzatvédelmi törvény feltehető hatásának, valamint a harmadik kormány alatt az e téren elért eredményeknek a súlyát.

(2.4.) *A szavazók életkor és nem szerinti megoszlása.* A harmadik kormány idején elért eredményeket – lásd (2.1.)–(2.3.) pont – annak konzervatívabb szellemével és politikájával magyaráztuk. Ez nem teljesen felel meg a bevezetésben leírtaknak, ahol azt fejtettük ki, hogy a demográfiai mutatószámok alakulását az általános értelemben vett optimista vagy pesszimista közhangulat határozhatja meg. Közhangulatról ebben a 2. részben eddig még szó sem esett. Azt, hogy a harmadik kormány megalakulását osztatlan optimizmus kísérhette, cáfolni látszik, hogy 1998-ban a nemzet megosztott, sőt erősen megosztott volt, és ma is az. A választások eredménye a társadalom egyik felének ugyan öröm, ám a másik felének bánat. A most következő számok elemzése mégis arra fog utalni, hogy az 1998. évi választások kimenetele által kiváltott közhangulat kedvezően hathatott a demográfiai mutatószámok alakulására, mivel a kormányváltást azok tekintették kedvezőnek, akiknek magatartásától a születésszám függ: a fiatalok és főként a fiatal nők. Ezeket a következtetéseket a Medián és a TARKI adatai alapozzák meg.

Az egyes pártok szavazóinak életkor szerint megoszlásánál a Medián felméréséből tájékozódhatunk (13. tábla). A választásokat megelőző másfél nap alatt készült adatfelvétel a szavazási szándékokra irányult, 3000 fős mintán. Az eredmény nagyon jól közelítette a tényleges listás eredményt, és ezért feltétlenül alkalmas az idetartozó következtetések levonására.

13. A szavazók életkor szerinti megoszlása az 1998. évi országgyűlési választásokon, %
Age structure of the voters at the general election in 1998 (%)

	18–29	30–39	40–49	50–59	60 felett	Együtt
FKGP	14	14	14	17	16	15
Fidesz	42	33	30	28	17	30
KDNP	1	2	2	3	9	4
MDF	4	2	5	4	5	4
MIÉP	5	3	3	4	2	3
MSZP	23	28	32	32	38	31
SZDSZ	6	13	10	5	6	8
Egyéb	5	5	4	7	7	5
Összesen	100	100	100	100	100	100

Forrás: A Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet közlése.

Eszerint a választások két fő szereplője közül a Fidesz támogatottsága a 30 éven aluliak körében gyakorlatilag kétszer akkora volt, mint az MSZP-é, és szavazóinak aránya, ha fokozatosan csökkenő mértékben is, a 40 és az 50 éven aluliak körében szintén nagyobb volt. Az MSZP az 50 és különösképpen a 60

éven felettiek között volt népszerűbb, ez utóbbiak között több mint kétszeres mértékben. A házasodás és a gyermekvállalás azonban elsősorban a fiatalok dolga és lehetősége, és ezért nem lehetetlen, sőt még csak nem is meglepő, hogy a fiatalok, akik ezt a politikai változást kedvezőnek ítélték meg, erre a házasságkötések és születések számának növelésével reagáltak.

Ugyanezt a következtetést támasztják alá a Medián további összevont adatai, amelyek a szavazatok nem szerinti megoszlását közlik (14. tábla).

14. A szavazók nemek szerinti megoszlása az 1998. évi országgyűlési választásokon, %

Voters by sex at the general election in 1998 (%)

	Férfi	Nő	Együtt
FKGP	18	12	15
Fidesz	29	31	30
KDNP	2	5	4
MDF	4	4	4
MIÉP	3	4	3
MSZP	31	31	31
SZDSZ	8	8	8
Egyéb	5	5	5
Összesen	100	100	100

Forrás: A Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet közlése.

Az adatok szerint a Fidesz támogatottsága a nők körében valamivel nagyobb, mint a férfiakéban, az MSZP-é viszont nemenként azonos. A gyermekvállalásra vonatkozó elhatározás az esetek nagy többségében az érintett férfi és nő közös döntése ugyan, de azért mégis feltehető, hogy ebben a nő pozíciója valamivel erősebb. A gyermeket vállaló egyedül élő nők esetében, márpedig ezek aránya növekvő, különösképpen így van ez. A házasságot mindig is inkább preferálták a nők, mint a férfiak, az abortusz elfogadása vagy elutasítása terén pedig szükségképpen nagyobb szerepet kap a nő. Minthogy a nők többségükben a Fideszt támogatták, az általuk kedvezőnek tekintett politikai változás hangulati okok – tehát optimizmus – folytán kedvezően hathatott a demográfiai mutatószámok alakulására.

A TÁRKI az 1998. évi választásokat megelőzően tizenötezres mintán végzett vizsgálatot a választási preferenciák feltérképezésére. Ez a mintanagyság részletesebb bontást tesz lehetővé. Bár az adatközlés a teljes népességen és a biztos szavazókon belüli arányokra is kiterjedt, itt, terjedelmi korlátok miatt, csak a biztos szavazókkal foglalkozunk, közölve a százalékos megoszlásukat nem és életkor szerint. Az alkalmazott életkor-kategóriák megegyeznek a Mediánéval.

15. A szavazók nem és életkor szerinti megoszlása az 1998. évi országgyűlési választásokon, biztos szavazók, %

Voters by sex and age at the general election in 1998 (certain voters, %)

		18–29	30–39	40–49	50–59	60 felett	Együtt
FKGP	Férfi	12,8	15,6	17,2	21,2	20,7	17,4
	Nő	8,0	8,7	8,8	11,3	12,4	10,0
	Összesen	10,5	12,0	13,0	16,0	16,1	13,6
Fidesz	Férfi	43,5	35,4	27,0	19,7	18,5	28,9
	Nő	50,2	42,3	33,3	27,4	20,4	33,4
	Összesen	46,6	38,9	30,2	23,8	19,6	31,1
KDNP	Férfi	0,6	0,3	0,7	1,4	3,6	1,4
	Nő	1,9	1,3	2,0	2,7	5,6	3,0
	Összesen	1,2	0,8	1,4	2,1	4,7	2,2
MDF	Férfi	2,0	2,2	2,0	2,5	2,8	2,3
	Nő	2,6	2,0	2,2	3,5	3,8	2,9
	Összesen	2,3	2,1	2,1	3,0	3,4	2,6
MIÉP	Férfi	5,5	5,5	5,4	2,9	2,6	4,4
	Nő	3,0	3,4	3,4	2,2	3,2	3,1
	Összesen	4,4	4,4	4,4	2,5	2,9	3,7
MSZP	Férfi	25,2	29,0	32,1	38,4	40,1	32,9
	Nő	21,3	29,1	34,6	39,5	44,1	34,7
	Összesen	23,4	29,0	33,3	39,0	42,3	33,9
Munkp.	Férfi	1,3	1,5	4,7	6,1	4,7	3,6
	Nő	1,9	0,8	3,0	3,8	3,7	2,8
	Összesen	1,6	1,2	3,9	4,9	4,2	3,2
SZDSZ	Férfi	7,5	9,2	8,5	5,8	4,8	7,1
	Nő	9,4	10,7	10,0	6,8	4,3	7,9
	Összesen	8,4	10,0	9,3	6,3	4,5	7,5
Egyéb	Férfi	1,7	1,3	2,3	2,1	2,1	1,9
	Nő	1,6	1,6	2,6	2,7	2,5	2,2
	Összesen	1,7	1,5	2,4	2,4	2,3	2,1

Forrás: A TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Rt. közlése.

Az eredmények félreérthetetlenül mutatják, hogy a Fideszt preferálók között a nemek szerinti különbség sokkal hangsúlyosabb a fiatalabbak, mint az idősebbek között. A 30 éven aluli korcsoportban a Fidesz támogató férfiak aránya 43,5, a nőké pedig 50,2, azaz 6,7%-kal magasabb, ami számottevő különbség. Egyébként a 18–29 éves nők képezték az egyetlen olyan választói csoportot, amely valamely pártot abszolút többséggel támogatta. A férfiak és nők párválasztásának eltérése hasonló szinten marad 60 éves korig, fölötte viszont már sokkal kisebb lesz.

Ugyanez a háromdimenziós megoszlás nagyon érdekes eredményekre vezet az MSZP esetében is. A Medián nem mutat ki nemek szerinti különbséget a preferenciákban, a TÁRKI viszont igen. Ez utóbbi szerint ugyanis az MSZP-t választók aránya lényegesen alacsonyabb a 18–29 éves nők, mint az azonos korú férfiak között. A 30–39 éves korcsoportban különbségek gyakorlatilag

eltűnnek, e kor fölött viszont már az MSZP-t preferáló nők hányada magasabb, mint a férfiaké.

Az idősebbek és a fiatalabbak, illetve a férfiak és a nők pártpreferenciáinak különbségei arra vezettek, hogy a legfiatalabb korcsoportban a Fideszt választó nők hányada – 50,2% – közel két és félszer akkora volt, mint az azonos korcsoportból az MSZP-t preferáló nőké – 21,3%. A különbség nem ekkora, de még mindig érdemi a 30–39 évesek között. A produktív korban lévő nők tehát határozottan a Fideszt támogatták. Ez a nagy különbség hangulati oldalról is magyarázni látszik a demográfiai mutatók kedvező alakulását az 1998. évi választások után.

A TÁRKI kérésünkre közölte ugyanezeket az adatokat négy korcsoport szerinti bontásban is. Itt is csak a biztos szavazókkal foglalkozunk, noha a teljes népességre vonatkozó számok szintén rendelkezésre állnak. A vonatkozó adatokat a 16. tábla mutatja be.

16. A szavazók nem és életkor szerinti megoszlása az 1998. évi országgyűlési választásokon, biztos szavazók, %

Voters by sex and age at the general election in 1998 (certain voters, %)

		18–34	35–49	50–64	65–	Összesen
FKGP	Férfi	13,3	17,2	20,1	22,2	17,4
	Nő	7,8	9,6	11,6	12,0	10,0
	Összesen	10,7	13,4	15,6	16,5	13,6
Fidesz	Férfi	41,1	29,2	19,6	17,4	28,9
	Nő	47,5	36,4	23,0	21,6	33,4
	Összesen	44,2	32,8	21,4	19,7	31,1
KDNP	Férfi	0,5	0,6	1,3	4,9	1,4
	Nő	1,6	1,8	3,2	6,9	3,0
	Összesen	1,0	1,2	2,3	6,0	2,2
MDF	Férfi	2,0	2,0	2,2	3,6	2,3
	Nő	2,7	1,9	4,0	3,4	2,9
	Összesen	2,3	2,0	3,2	3,5	2,6
MIÉP	Férfi	5,8	4,7	2,9	2,8	4,4
	Nő	3,4	3,2	2,4	3,4	3,1
	Összesen	4,7	4,0	2,6	3,1	3,7
MSZP	Férfi	26,5	31,4	40,4	38,3	32,9
	Nő	22,9	33,3	43,2	42,7	34,7
	Összesen	24,8	32,4	41,9	40,8	33,9
Munkásp.	Férfi	1,1	3,9	6,3	4,3	3,6
	Nő	1,6	2,4	3,8	3,7	2,8
	Összesen	1,4	3,1	5,0	3,9	3,2
SZDSZ	Férfi	8,1	8,9	5,3	4,2	7,1
	Nő	11,0	9,0	6,0	4,2	7,9
	Összesen	9,4	8,9	5,7	4,2	7,5
Egyéb	Férfi	1,6	2,0	1,9	2,4	1,9
	Nő	1,5	2,3	2,9	2,2	2,2
	Összesen	1,6	2,2	2,4	2,3	2,1

Forrás: A TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Rt. közlése.

Ez a korcsoport szerinti bontás megfelel annak a nemzetközi gyakorlatnak, amely a népességet „fiatal”, „középkorú”, „idősebb” és „öreg” kategóriákba rendezi. A „fiatal” kategória itteni felső határa fölött a gyermekvállalás már viszonylag ritka, az „idősebbek” kategóriájának felső határa pedig megegyezik a nyugdíjba vonulás legáltalánosabb életkorával, a 65 évvel. Ez a korcsoport szerint bontás általános elemzési szempontból azért nagyon fontos, mert a lehető legpontosabban mutatja be mind a gyermekvállalási korban lévő nők, mind pedig a nyugdíjasok pártpreferenciáit, és ezzel lehetővé teszi az ezekből következő hatások feltárását.

A számok szerint a produktív korban lévő nők 47,5%-a, tehát közel fele a Fideszt támogatja, míg alig 22,9%-uk, azaz negyedük sem választja az MSZP-t. Ez a produktív kor szinte egészére kiterjedő nagyon markáns különbség alátámasztja azt a hipotézist, hogy a demográfiai mutatószámok kedvezőbb alakulását – a népmozgalmi vizsgálatokban mindig is figyelembe vett és domináns szempontok mellett – nem csupán a konzervatívabb kormány általános szelleme, hanem támogatóinak a választási eredményt kísérő és követő optimista közhangulata is előidézhette.

ÖSSZEFOGLALÁS

A demográfiai, a társadalmi, valamint gazdasági folyamatok közti hosszú távú kapcsolatok elemzése a népességtudomány mellőzhetetlen részévé vált. Ezek az összefüggések különösképpen nagy hangsúlyt kaptak az újabb időkben, amikor nyilvánvaló lett, hogy megingott a társadalom hagyományos értékrendje, kérdésessé váltak korábbi magatartásmintái, erősödött a racionális elem szerepe a népesedést befolyásoló döntésekben, és a demográfiai változások, elsősorban a társadalmak nagy részének előregedése, messzemenő gazdasági, társadalmi és politikai változásokra vezetnek.

Az erre irányuló eddigi vizsgálatok elsősorban a hosszú távú összefüggéseket és a családpolitikai intézkedéseknek a hatásait hangsúlyozták. Felvetődik azonban az a kérdés, hogy nincs-e hatásuk a demográfiai mutatószámokra a rövidebb távon érvényesülő gazdasági és politikai változásoknak, sőt akár a közhangulatnak vagy társadalmi-magatartásbeli divatoknak is. Ez a publikáció ezt a kérdést és ezen belül is a politikai változásoknak a demográfiai folyamatokra gyakorolt hatását vizsgálta.

A tanulmány első része a rendszerváltást megelőző eseményeknek és magának a rendszerváltásnak a demográfiai folyamatokra gyakorolt hatását elemzi. Bemutatja, hogy két optimista periódusban – a szovjet rendszernek a rendszerváltást megelőző válsága, valamint a rendszerváltás idején – átmenetileg ugrásszerűen javultak az élveszületés mutatószámai, és ez, elsősorban a második

periódusban, nagyrészt a társadalomban ekkor felülkerekedő optimizmussal magyarázható. Ugyanezekben az időszakokban a házasságkötések számának csökkenése is mérséklődött, viszont a terhességmegszakítások alakulásában nem mutatható ki politikai környezeti motiváció.

A tanulmány második része a rendszerváltás utáni politikai váltógazdaság hasonló hatásaival foglalkozik. Bemutatja, hogy az 1990 utáni harmadik kormány működése idején a születési arányszám csökkenése a fiatalabb korcsoportokban mérséklődött, az idősebb korcsoportokban pedig a csökkenést növekedés váltotta fel; a terhességmegszakítás valamennyi korcsoportban a korábbi meghaladó mértékben csökkent; a házasságkötések számának csökkenése pedig – a születések számának alakulásához hasonlóan – a fiatalabb korcsoportokban lassult, az idősebb korcsoportokban pedig az arányszám – a korábbi csökkenéssel szemben – nőtt. Ez a születések száma esetében a családpolitikai intézkedéseknek, valamennyi mutatószám tekintetében a konzervatívabb közhangulatnak, továbbá annak is lehetett a következménye, hogy a fiatalok és főként a fiatal nők kedvezően reagáltak ezekre a politikai változásokra.

IRODALOM

- Balogh H.* (2000): Az abortuszok jogi szabályozása a világ országaiban. In: *Terhességmegszakítások 2000*, 49–68.
- Borchardt, A. – Stöbel-Richter, Y.* (2004): Die Genese des Kinderwunsches bei Paaren – eine qualitative Studie. Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung beim Statistischen Bundesamt, Wiesbaden, 2004, Heft 114, ISSN 0178-918X.
- Bukodi E.* (2004): Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párvalasztás Magyarországon. Századvég Kiadó – Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest.
- Kamarás F.* (2000): A terhességmegszakítások hazai irányzatai. In: *Terhességmegszakítások 2000*, 7–24.
- Kamarás F.* (2001): Családalapítás és gyermekvállalás az 1990-es években és az ezredfordulón. *Demográfia*, 44/1–2., 44–73.
- Mellár T.* (2004): Csapdahelyzetben?! Gazdaság és népesedés kapcsolata az új évezredben. *Magyar Szemle*, 12/9–10., 8–25.
- Spéder Zs. (szerk.)* (2003a): Család és népesség – itthon és Európában. KSH Népességtudományi Kutatóintézet – Századvég Kiadó, Budapest.
- Spéder Zs.* (2003b): Gyermeket vállalni – új strukturális körülmények között. A gyermeket vállaló anyák munkapiaci státusa és iskolai végzettsége az 1990-es évek termékenységszűkülésének idején. In: *Spéder (2003a)*, 86–112.
- Spéder Zs.* (2003c): Gyermekvállalás szorító gazdasági körülmények, nyíló fogyasztási lehetőségek és bizonytalanság közepette. *Demográfia*, 46/2–3., 153–176.
- Szakolczai Gy.* (1976): Az abortuszlegalizáció. *Demográfia*, 19/1., 55–69.
- Szukicsné Serfőző K.* (2000): A termékenység változásának néhány jellemzője a legutóbbi nyolc évtizedben. *Demográfia*, 43/4., 445–476.
- Tárkányi Á.* (2000): Abortuszok a nemzetközi gyakorlatban. In: *Terhességmegszakítások 2000*, 25–47.

- Tárkányi Á.* (2002): A családpolitika változásainak hatásai a termékenységre Közép-Európában. *Demográfia*, 45/1., 48–71.
- Tárkányi Á.* (2003): A magyar család- és népesedéspolitika európai összehasonlításban. In: *Spéder* (2003a), 115–147.
- Magyar történeti kronológia 1971–1990. A függelékben 1992-ig. Összeállította: Dr. Seifert Tibor. IKVA Könyvkiadó Kft., Budapest, 1994.
- A népesedés és a népesedéspolitika a hosszú távú tervezés összefoglaló dokumentumaiban, 1968–1985, I–II. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései. *Demográfiai tájékoztató füzetek* 6–7. Budapest, 1989/2–3. 220 és 144 o.
- Népmozgalom 2004. január–december. KSH, Budapest, 2005.
- Terhességmegszakítások 2000. Tanulmányok, adatok, jogszabályok, hazai és nemzetközi trendek. KSH, Budapest, 2000.

Tárgyszavak:

Demográfiai és gazdasági összefüggések

Termékenység

Házassodás

THE DEMOGRAPHIC IMPACTS OF THE POLITICAL TRANSFORMATION AND THE CHANGES OF GOVERNMENTS

Abstract

The paper deals with the effects of short term political changes on demographic indices including the changes in more general political and social climate.

The first part describes the effects of the events preceding the fundamental changes in East European political system and those of this fundamental change itself. It shows that in two periods of optimistic character – at the time when the final crisis of the Soviet System became evident and at the time of the fundamental political change – the number of live births increased. In these two periods the decrease in the number of marriages became more moderate but no effect of these events on the number of induced abortions can be demonstrated.

The second part analyses the effects of the changes of government on the same indices in the last fifteen years. It pointed out that in the period of the third government (1998–2002) the decrease in the rate of live births became less pronounced in the younger age groups, while the former decrease of those indices was followed by their increase in the older ones. At the same time the decrease in the number of induced abortions became more marked in all age groups. Finally, the number of marriages – just as the number of live births – decreased less in the younger age groups, while after the former decrease it increased in the older age groups. In the case of the live births these changes may be imputed to the changes in the regulations supporting mothers of young children, in the case of all indicators to the more conservative political climate and even to the fact that younger age groups (particularly younger women) reacted favourably to these political changes.

